نشریه علمی پژوهش‌نامه اخلاق
دوره پانزدهم، تابستان ۱۴۰۱، شماره ۵۶
مقاله علمی ـ پژوهشی
صفحات: ۱۱۴ ـ ۹۳

Scientific Journal
PAZHUOHESH NAMEH-E AKHLAGH
Vol. 15, Summer 2022, No. 56
Scientific Research Article

ارزش‌شناسی فرزندآوری از چشم‌انداز اسلامی و تبیین آثار معنوی ـ روان‌شناختی آن

علی‌احمد پناهی*
محمدرضا سالاری‌فر**

چکیده

برخورداری والدین از نگرش مثبت و ارزشی به فرزندآوری، می‌تواند در همه ساحت‌های مرتبط با فرزند سایه افکنده و تلاش‌های والدین را در یک ریل مناسب قرار دهد. هدف پژوهش پیش‌رو ارزش‌شناسی فرزندآوری از چشم‌انداز اسلامی و تبیین آثار معنوی، اجتماعی و روان‌شناختی فرزندآوری است. سؤال اساسی این است که در چشم‌انداز اسلامی چه نگاه ارزشی به فرزندآوری وجود دارد و فرزندآوری چه آثار معنوی، اجتماعی و روان‌شناختی می تواند در پی داشته باشد؟ در پژوهش حاضر از روش توصیفی ـ تحلیلی بهره گرفته شده و آموزه‌های اسلامی و روان‌شناختی مرتبط بررسی شده است. یافته‌های پژوهش پیش‌رو نشان می‌دهد که از چشم‌انداز اسلامی، فرزندآوری امری مقدس و دارای فواید مختلف معنوی و روان‌شناختی می‌باشد. فرزندآوری زمینه‌ساز استحکام خانواده خانواده، شادکامی والدین، شکوفایی ظرفیت‌های روانی، افزایش رزق، باعث امنیت و قدرت اجتماعی و زمینه‌ساز تحول معنوی والدین، است.

واژگان کلیدی

ارزش‌شناسی، فرزندآوری، اقتضائات دینی، آثار معنوی، آثار روان‌شناختی.

---

*. استادیار پژوهشکده علوم رفتاری پژوهشگاه حوزه و دانشگاه قم. apanahi@rihu.ac.ir
**. استادیار پژوهشکده علوم رفتاری پژوهشگاه حوزه و دانشگاه قم. msalarifar@rihu.ac.ir
تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۴/۱
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۶/۲۸

طرح مسئله

از چشم‌انداز اسلامی، نهاد خانواده، نهادی مقدس و محبوب[۱] (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۰۰ / ۲۲۲)، ساحل آرامش[۲] (روم / ۲۱)، بستر تحوّل معنوی[۳] (حرعاملی، ۱۴۰۹: ۲۰ / ۱۸)، عامل سُرور[۴] (حرعاملی، ۱۴۰۹: ۲۰ / ۳۹) و زمینه‌ساز مصونیت از آسیب‌ها می‌باشد.[۵] (نوری، ۱۴۰۸: ۱۴ / ۱۵۰) مهم‌ترین نتیجه و ثمره ارزشمند شکل‌گیری خانواده، فرزندآوری و بالطبع تربیت فرزند و تحویل آن به جامعه انسانی است. از چشم‌انداز اسلامی، فرزندآوری و مراقبت از آن یکی از شاخص‌ترین نقش‌های والدین قلمدادشده و مسئولیت دقیق و خطیری را معطوف به والدین کرده است.[۶] (ابن‌بابویه، ۱۴۱۳: ۲ / ۶۲۲) قرآن کریم به‌گونه‌ای روشن و صریح، یکی از حکمت‌های مهم تشکیل خانواده و آفرینش انسان در قالب زن و مرد را، فرزندآوری می‌داند و می‌فرماید: او (خداوند) آفریننده آسمان‌ها و زمین است و همسرانی از جنس خودتان برای شما قرار داد و ... شما را به این وسیله [از طریق زوجیّت] زیاد می‌کند.[۷] (شوری / ۱۱)

اکثر مفسران شیعه و سنی در تفسیر این آیه از قرآن کریم، تولید مثل و گسترش نسل انسان (فرزندآوری) را یکی از حکمت‌های اساسی خلقت زن و مرد و تشکیل خانواده، بیان کرده‌اند. مقتضای حکمت خداوند و مقتضای شکل‌گیری نظام احسن و ادامه حیات اجتماعی، تولد نسل نو و قرار گرفتن آنان در پیوستار و دامنه حیات بشری و تلاش در آبادنی (مراغی، بی‌تا: ۲۵ / ۱۹) و تدبیر امور زندگی (طباطبایی، ۱۴۱۷: ۴ / ۱۳۴) است. اگر تولید نسل و پرورش آن متوقف شود، حیات بشری و انسانی متوقف خواهد شد و استمرار نخواهد داشت.

در آموزه‌های اسلامی به‌گونه‌های مختلف (تلویحی، تصریحی، ضمنی و ...) تلاش‌شده نگرش مثبت نسبت به فرزندآوری و فرزندپروری ایجاد گردد؛ زیرا برخورداری از نگرش صحیح و باورهای شناختی بهنجار، مهم‌ترین عامل در شکل‌گیری تصمیم‌ها و رفتاری صحیح است. برخورداری والدین

---

۱. ما بُنِيَ بناءٌ فِي الاسلام اَحَبُّ إلي الله تعالي مِنَ التَّزوج.
۲. وَ مِنْ آياتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْواجاً لِتَسْكُنُوا إِلَيْها.
۳. ركعتان يصلّيها المتزوج افضل من سبعين ركعة يصليها اعزب.
۴. ما افاد عبد فائدة خيرا من زوجة صالحه اذا رأها سرّته.
۵. من احب ان يلقي اللّه طاهرا مطهّرا فليتعففّ بزوجة.
۶. أَنَّكَ مَسْئُولٌ عَمَّا وُلِّيتَهُ مِنْ حُسْنِ الْأَدَبِ وَ الدَّلَالَةِ عَلَى رَبِّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ الْمَعُونَةِ عَلَى طَاعَتِهِ.
۷. فاطِرُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْواجاً... يَذْرَؤُكُمْ فيهِ.

از نگرش مثبت به فرزندآوری، چشم‌انداز آنان را نسبت به فرزندآوری و فرزندپروری، واقع‌بینانه کرده و آنان را برای ایفای این نقش مهم، مصمّم و آماده می‌کند. (لی[1] و همکاران، ۲۰۱۲)

از چشم‌انداز اسلامی، مهم‌ترین علت سقوط انسان و کج‌روی او، تهی بودن از نگرش و شناخت صحیح معرفی شده است. صریح‌ترین آیه در این زمینه آیه‌ای است که می‌فرماید: آیا خبر دهیم به شما از زیانکارترین افراد در اعمال، زیانکاران آن‌اند که ضایع گشت و تباه شد کوشش آنها به عمل‌های نیکونما (خیال می‌کردند کار درستی انجام می‌دهند).[2] (کهف / ۱۰۴) تأثیر نگرش‌ها و گرایش‌های ارزشی و باورهای معرفتی انسان‌ها در کُنش‌وری‌های رفتاری آنان، (رهنمایی، ۱۳۸۷: ۲۵) امری مسلم است. در آموزه‌های اسلامی تلاش شده نگرش مثبت به فرزندآوری ایجاد گردد. به‌عنوان نمونه در برخی از روایات تشویق به ازدواج با زنانی شده که فرزندآور و زاینده هستند و از ازدواج با زنان نازا مذمت شده است.[3] (حرعاملی، ۱۴۱۴: ۷ / ۲۷۹؛ کلینی، ۱۴۰۷: ۵ / ۳۳۴ ـ ۳۳۳)

در آموزه‌های اسلامی افزون بر اینکه نگرش مثبت به فرزندآوری وجود دارد، فرزندان را یکی از نعمت‌های الهی تلقی کرده‌اند که والدین می‌توانند همانند دیگر نعمت‌های الهی از آنان بهره صحیح برده و در مسیر تکامل خویش گام بردارند.

از چشم‌انداز قرآن کریم، فرزند نیز همانند دیگر نعمت‌های الهی، وسیله‌ای برای آزمایش انسان[4] (انفال / ۲۸) و زمینه‌ای برای تحول و ارتقای معنوی اوست. والدین می‌توانند با فرزندآوری و سپس فرزندپروری شایسته به‌مراتب بالای معنوی نیل پیدا کنند. در قرآن کریم، به‌گونه‌های مختلف، فرزند صالح و بردبار و فرزندی که باعث آبرو و نور چشم برای والدین باشد، ستایش شده است.[5] (صافات / ۱۱۲ و ۱۰۱؛ فرقان / ۷۴)

وقتی نگرش والدین به فرزندپروری و فرزندآوری مثبت باشد در تعلیم و تربیت او جدیت و تلاش مضاعف خواهد داشت و با جان و دل در ایفای نقش والدینی خواهد کوشید؛ چون به‌لحاظ معرفتی به

---

1. Lee, P. C.

۲. قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمالًا الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ هُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعاً.

۳. شُؤْمُ الْمَرْأَةِ كَثْرَةُ مَهْرِهَا، وَ عُقْمُ رَحِمِهَا.تَزَوَّجُوا بِكْراً وَلُوداً وَ لَا تَزَوَّجُوا حَسْنَاءَ جَمِيلَةً عَاقِراً فَإِنِّي أُبَاهِي بِكُمُ الْأُمَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.: تَزَوَّجْ سَوْءَاءَ وَلُوداً وَ لَا تَزَوَّجْه حَسْنَاءَ عَاقِراً.

۴. وَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلادُكُمْ فِتْنَةٌ وَأَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ.

۵. وَبَشَّرْنَاهُ بِإِسْحَقَ نَبِيًّا مِّنَ الصَّالِحِينَ؛ رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ؛ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ.

مرحله‌ای رسیده که می‌داند آثار اجتماعی، معنوی و روان‌شناختی تربیت فرزند، در گام نخست به خودش معطوف است.

از چشم‌انداز دانش روان‌شناسی برخورداری والدین از نگرش مثبت نسبت به فرزندآوری و همچنین آمادگی روان‌شناختی برای پذیرش فرزند از ناحیه والدین، یکی از عناصر مهم در ایفای نقش والدینی از ناحیه آنان و ایجاد فضای مناسب برای رشد فرزندان تلقی شده است. (اندرایس،[1] ۲۰۰۲)

دانش روان‌شناسی، نگرش مثبت والدین نسبت به فرزندپروری را در ارتقای تعامل کیفی و کمّی با فرزندان تأثیرگذار می‌داند. (پناهی، ۱۳۹۹: ۱۰۸ ـ ۱۰۷) نگرش مثبت به فرزندآوری، یکی از عناصر اساسی در تحقق‌بخشی به فرزندان شایسته دانسته شده است. (سانتراک،[2] ۲۰۱۱: ۶۰ ـ ۵۲) فرزندآوری، گستره‌ای طولانی دارد و از سال‌ها قبل از تولد آغاز می‌شود و شامل دوره بارداری، وضع حمل و مراقبت‌های بعد از آن می‌گردد.

روان‌شناسان، مهم‌ترین عناصر در شکل‌گیری شخصیت و رفتارهای فرزندان را، متأثر از نگرش، بینش و سبک فرزندپروری والدین می‌دانند. (رنر،[3] ۲۰۱۲) از چشم‌انداز دانش روان‌شناسی، نگرش مثبت والدین به فرزندآوری، باعث مصونیت‌بخشی از اشتباهات محتمل و افزایش کارآمدی والدین در این فرایند خواهد بود. (لوتانز[4] و همکاران، ۲۰۰۷) بسیاری از محققان به‌ویژه اسلان،[5] ۲۰۱۱ و رادینو[6] و همکاران، ۲۰۱۳، اذعان می‌کنند که برخورداری از نگرش، بینش و دانش کافی و صحیح، می‌تواند پیامدهای مثبت در ویژگی‌های رفتاری و روان‌شناختی فرزندان را به‌دنبال داشته باشد.

توصیه دانش روان‌شناسی این است که اگر والدین تلاش لازم و عالمانه‌ای در گستره فرزندآوری مبذول دارند و روش‌های آموزشی و تربیتی مناسب و هم‌تراز با سیر تحوّلی (زیستی، شناختی، عاطفی و هیجانی) فرزندان را اتخاذ کنند، احتمال تحقق کُنش‌وری‌های شناختی و رفتاری بهنجار و مطلوب در فرزندان افزایش پیدا می‌کند. (دادستان، ۱۳۸۶: ۲۵۱)

در پژوهش پیش‌رو که با روش توصیفی ـ تحلیلی و با بهره‌گیری از آموزه‌های اخلاقی و روان‌شناسی انجام گرفته، تلاش شده در گام نخست به ارزش‌شناسی فرزندآوری پرداخته شود و در گام بعدی به برخی از فواید اجتماعی و معنوی و روان‌شناختی فرزندآوری و فرزندپروری پرداخته شود.

---

1. Andries.
2. Santrock.
3. Renner, L. M.
4. Luthans, F.
5. Aslan, S.
6. Raudino, A.

۱. پیشینه پژوهش

با تتبع و مطالعه‌ای که در رابطه با پیشینه نگاه ارزش‌شناسانه به فرزندآوری و فرزندپروری به‌ویژه با نگاه اسلامی انجام شد، پژوهش جدی در این رابطه مشاهده نگردید اما به‌صورت پراکنده و اجمالی در برخی از کتاب‌ها و مقالات به این بحث پرداخته شده بود. برخی از کتاب و پژوهش‌هایی که به‌نوعی با این بحث مرتبط بودند عبارتند از:

۱. دادستان و همکاران (۱۳۹۲)؛ در مقاله‌ای تحت عنوان اثربخشی آموزش رفتاری والدین بر کاهش مشکلات برونی‌سازی‌شده کودکان، بر موضوعاتی چون تأثیر عوامل مختلف ازجمله بر نقش نگرش مثبت والدین در فرزندآوری و فرزندپروری اشاره کرده‌اند.

۲. سانتراک (۲۰۱۱)؛ در بخشی از کتاب ***روان‌شناسی رشد در گستره زندگی***، به اهمیت فرزندآوری و اقتضائات فرزندپروری پرداخته است.

۳. برک (۱۳۸۶)؛ در کتابی تحت عنوان ***روان‌شناسی رشد (از لقاح تا کودکی)***، جلد اول، بر این اعتقاد است که روش‌های فرزندپروری ترکیباتی از رفتارهای والدین هستند که در موقعیت‌های گسترده‌ای روی می‌دهند و جوّ فرزندپروری بادوامی را به‌وجود می‌آورند.

۴. جوادی آملی (۱۳۸۹)؛ در کتاب ***زن در آیینه جلال و جمال***، بر این باور است که سبک ارتباطی والدین و ایفای نقش‌های متناسب در خانواده از ناحیه والدین، از عوامل اساسی در شکل‌گیری تربیت و هنجارهای اخلاقی در کودکان است. اولین کسانی که در سرنوشت کودک تأثیر سازنده و گسترده دارند، والدین و مراقبت‌های آنان است.

۵. پناهی (۱۳۹۹)؛ در کتاب ***سبک فرزندپروری با رویکرد اسلامی***، ضمن اشاره به نگاه اسلامی به جایگاه فرزندآوری به برخی از آثار فرزندپروری اشاره کرده است.

در پژوهش پیش‌رو محقق درپی آن است که به ارزش‌شناسی فرزندآوری از چشم‌انداز اسلامی بپردازد و آثار معنوی، روان‌شناختی و اجتماعی فرزندآوری را تبیین نماید.

۲. روش پژوهش

طبق تقسیم‌بندی تحقیقات علمی، پژوهش حاضر در ردیف تحقیقات نظری، تحلیلی و کاربردی قرار می‌گیرد. همچنین از روش توصیفی ـ تحلیلی نیز بهره گرفته می‌شود؛ یعنی پس از جمع‌آوری و دسته‌بندی مباحث به روش کتابخانه‌ای، به توصیف، تحلیل و جمع‌بندی و نتیجه‌گیری پرداخته می‌شود.

۳. تبیین ارزش‌شناسی و آثار فرزندآوری

فرزندآوری، از حیث نظری و ارزش‌شناختی، از پشتوانه قوی برخوردار بوده و در آموزه‌های اسلامی مطالب مختلف و متنوّعی ناظر به جایگاه فرزندآوری وجود دارد. آموزه‌های اسلامی ناظر به تبیین ارزش‌شناسی فرزندآوری و تبیین آثار فرزندآوری را می‌توان در عناوینی که درپی می‌آید دسته‌بندی کرد:

۳ـ۱. فرزندآوری زمینه‌ساز تحول معنوی والدین

از چشم‌انداز اسلامی، فرزندآوری یکی از زمینه‌های تکامل معنوی والدین است. در آموزه‌های اسلامی افزون بر تشویق والدین به فرزندآوری و فرزندپروری،[۱] (ابن‌بابویه، ۱۴۱۳: ۲ / ۶۲۲) هر تلاشی از ناحیه والدین در این زمینه را، مستحق ثواب و پاداش بزرگ قلمداد کرده است. پیامبر گرامی ﷺ فرمودند: «هرکس یک دختر داشته باشد، خداوند نصرت، یاری، برکت و مغفرت به او عنایت می‌کند».[۲] (نوری، ۱۴۰۸: ۱۵ / ۱۱۵) همچنین حضرت فرمودند: فرزند، جگرگوشه مؤمن است و اگر قبل از والدین بمیرد، شفاعت می‌کند و اگر بماند باعث طلب رحمت و بخشش والدین می‌شود.[۳] (نوری، ۱۴۰۸: ۱۵ / ۱۱۲) این یک الگو و انگاره دینی در رابطه با بهداشت روانی و امیدواری معنوی است که گستره آن به زمان و مکان حال محدود نمی‌شود، بلکه به زمان پس از مرگ نیز گسترش می‌یابد. امام صادق علیه‌السلام می‌فرمایند: «پسران نعمت‌اند و دختران حسنه و خداوند از نعمت سؤال می‌کند و بر حسنات پاداش می‌دهد. همچنین حضرت می‌فرماید: دختران مشقت و گرفتاری (سبب امکان و ابتلاء) و پسران نعمت‌اند، خدای تعالی بهشت را به محنت (ابتلاء و امتحان) می‌دهد نه به نعمت».[۴] (کلینی، ۱۴۰۷: ۶ / ۷)

در روایتی دیگر محمد بن مسلم می‌گوید: نزد امام صادق علیه‌السلام نشسته بودم که یونس ابن‌یعقوب وارد شد، درحالی‌که دیدم ناله می‌کرد. امام صادق علیه‌السلام به وی فرمود: چه شده که تو را نالان می‌بینم؟ یونس گفت: کودکی دارم که سراسر شب از او اذیت شدم. امام صادق علیه‌السلام به او فرمود: ای یونس!

---

۱. أَمَّا حَقُّ وَلَدِكَ فَأَنْ تَعْلَمَ أَنَّهُ مِنْكَ وَ مُضَافٌ إِلَيْكَ فِي عَاجِلِ الدُّنْيَا بِخَيْرِهِ وَ شَرِّهِ وَ أَنَّكَ مَسْئُولٌ عَمَّا وُلِّيتَهُ مِنْ حُسْنِ الْأَدَبِ وَ الدَّلَالَةِ عَلَى رَبِّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ الْمَعُونَةِ عَلَى طَاعَتِهِ فَاعْمَلْ فِي أَمْرِهِ عَمَلَ مَنْ يَعْلَمُ أَنَّهُ مُثَابٌ عَلَى الْإِحْسَانِ إِلَيْهِ مُعَاقَبٌ عَلَى الْإِسَاءَةِ إِلَيْه.

۲. من كان له ابنة فالله في عونه ونصرته وبركته ومغفرته.

۳. الولد كبد المؤمن، ان مات قبله صار شفيعاً وان مات بعده يستغفر الله له فيغفر له.

۴. الْبَنُونَ نَعِيمٌ وَ الْبَنَاتُ حَسَنَاتٌ وَ اللَّهُ يَسْأَلُ عَنِ النَّعِيمِ وَ يُثِيبُ عَلَى الْحَسَنَات. الْبَنَاتُ مِحْنَةٌ(امتحان و ابتلا) وَ الْبَنُونَ نِعْمَةٌ وَ اللَّهُ تَعَالَى يُعْطِي الْجَنَّةَ بِالْمِحْنَةِ لَا بِالنِّعْمَةِ.

پدرم محمد ابن علی از پدرش و او از جدم پیامبر نقل فرمود که روزی جبرئیل بر او وارد شد درحالی‌که پیامبر خدا و علی‌ﷺ بی‌تابی می‌کردند. جبرئیل گفت: ای دوست خدا! چه شده که نالان و بی‌تاب شده‌ای؟ پیامبر فرمود: دو کودک داریم که از گریه آنان اذیت شده‌ایم. جبرئیل فرمود: صبر کن ای محمد! چراکه به زودی برای این قوم پیروانی برانگیخته می‌شوند که هرگاه یکی از آنان گریه کند، گریه‌اش تا هفت سالگی لا اله الا الله است و وقتی از هفت سالگی گذشت، گریه اش تا بلوغ، آمرزش خواهی برای پدر و مادرش است و چون از بلوغ گذشت، هر کار نیکی انجام دهد (پاداشی نیز)برای پدر و مادرش داشته باشد و هر کار ناشایستی که انجام دهد (مجازاتی) برای آنان نباشد. (کلینی، ۱۴۲۹: ۱۱ / ۴۵۷)

در آموزه‌های اسلامی همچنین تلاش‌شده به مادر، نگاهی ویژه و منزلتی ویژه لحاظ گردد. با دقت و تتبع در آموزه‌های دینی و با تتبع در وظایف و نقش مادرانه، می توان ادعا نمود که یکی از علل اصلی توجه مضاعف به مقام مادری و ارزش‌گذاری مضاعف به مقام مادر، به‌دلیل نقش و وظایف و تلاش مضاعف مادر در فرایند فرزندآوری و فرزندپروری است. فرایند زایش[۱] (مجادله / ۲) و پرورش[۲] (بقره / ۲۲۳) و مراقبت زیستی و روان‌شناختی فرزند بر عهده مادر است. خداوند متعال در قرآن کریم نگاه ویژه‌ای به این نقش مادرانه کرده و می‌فرماید: «ما به انسان توصیه کردیم که به پدر و مادرش نیکی کند، مادرش او را با ناراحتی حمل می‌کند و با ناراحتی بر زمین می‌گذارد».[۳] (احقاف / ۱۵) در این آیه لزوم حق‌شناسی در برابر مادر یادآورشده و بر سه محور اساسی یعنی دوره بارداری، وضع حمل و شیردهی تأکیدشده که هر سه دوره زحمات طاقت فرسایی دارد.

خداوند متعال همچنین در آیه دیگر به‌سختی دوره بارداری اشاره کرده و می‌فرماید: و ما انسان را درباره پدر و مادرش سفارش کردیم، درحالی‌که مادرش او را (در شکم خود در ایام بارداری) در حال ضعف روی ضعف حمل کرد و شیردادن و از شیر جدا شدنش در دو سال بود. به او گفتیم که سپاسگزار خدا و والدین باشد که بازگشت همه به‌سوی خداست.[۴] (لقمان / ۱۴)

در سیره و رفتار رسول گرامی اسلام حضرت محمدﷺ تکریم مقام و منزلت مادر (چه در زمان حیات مادر و چه بعد از مرگش)، شاخص و پُررنگ است. (ابن‌سعد، بی‌تا: ۱ / ۸۹ و ۹۸؛ ابن‌اثیر، ۱۴۰۹:

---

۱. إِنْ أُمَّهاتُهُمْ إِلَّا اللَّائِي وَلَدْنَهُم.
۲. نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَأْتُواْ حَرْثَكُمْ أَنىَ شِئْتُم.
۳. وَ وَصَّيْنَا الْإِنْسانَ بِوالِدَيْهِ إِحْساناً حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهاً وَ وَضَعَتْهُ كُرْهاً.
۴. وَ وَصَّيْنَا الْإِنْسانَ بِوالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْناً عَلى وَهْنٍ وَ فِصالُهُ فِي عامَيْنِ أَنِ اشْكُرْ لِي وَ لِوالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ.

۵ / ۴۷۸) پیامبر گرامی اسلام به معاویه ابن جاهمه فرمود: اگر می‌خواهی عاقبت به‌خیر شوی و به بهشت بروی، به مادرت نیکی کن و پای او را ببوس و ملازم او باش؛ بدرستی که بهشت زیر پای مادران است. (هندی، ۱۴۱۳: ۱۶ / ۴۶۲ ـ ۴۶۱) در آموزه‌های دینی به نقش مادری با نگاهی عبادی توجه شده است. رسول خدا ﷺ می‌فرماید: «وقتی زن باردار می‌شود، ثواب و پاداش او مانند روزه‌دار، برپاکننده نماز و کسی است که با مال و جانش در راه خدا جهاد می‌کند. هنگامی که وضع حمل کرد، کسی عظمت مزد و پاداش او را درک نمی‌کند؛ وقتی به نوزادش شیر می‌دهد، هر مکیدن بچه ارزش آزاد کردن بنده‌ای از فرزندان اسماعیل را دارد و هرگاه به‌طور کامل به فرزندش شیر داد، فرشته‌ای به او می‌گوید: همه گناهان گذشته‌ات بخشیده شد».[۱] (حرالعاملی، ۱۴۰۹: ۲۱ / ۴۵۱)

در گزاره‌های اسلامی همچنین ضمن اینکه توصیه‌های زیادی در رابطه با تکریم والدین گردیده، (انعام / ۱۵۱؛ اسراء / ۲۴ ـ ۲۳؛ بقره / ۲۱۵؛ ابن‌بابویه، ۱۳۶۲: ۲ / ۶۰۸) نسبت به تکریم مادر توجه بیشتری معطوف شده است. از امام سجاد ؑ روایت شده است که شخصی به حضور رسول اکرم ﷺ شرفیاب شد و عرض کرد: یا رسول الله! در طول عمرم کار زشتی نیست که انجام نداده باشم، آیا راه توبه و بازگشت وجود دارد؟ حضرت فرمودند: آیا از پدر و مادرت هیچ یک زنده هستند؟ گفت: بله، پدرم زنده است. فرمود: برو به پدرت نیکی کن. راوی می‌گوید: «وقتی او رفت پیامبر فرمود: اگر مادرش زنده بود تأثیر بیشتری داشت».[۲] (مجلسی، ۱۴۰۳: ۷۱ / ۸۲)

در گزاره‌های دینی اجازه داده‌شده نماز مستحبی را به‌خاطر اجابت درخواست مادر قطع کنیم و این اجازه نسبت به دعوت پدر وجود ندارد.[۳] (مجلسی، ۱۴۰۳: ۷۱ / ۱۱۸) در برخی از گزاره‌های دینی سفارش منحصربه‌فردی درباره تکریم مادران شده است که نشانه جایگاه ممتاز مادر است. در احادیث نبوی نقل است که شخصی سوال کرد ای رسول خدا حق پدر چیست؟ حضرت فرمودند: مادامی که زنده است او را اطاعت کنی و مطیع او باشی. بعد عرض کرد حق مادر چیست؟ فرمودند: اگر انسان به

---

۱. حَمَلَتِ الْمَرْأَةُ كَانَتْ بِمَنْزِلَةِ الصَّائِمِ الْقَائِمِ الْمُجَاهِدِ بِنَفْسِهِ وَمَالِهِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِذَا وَضَعَتْ كَانَ لَهَا مِنَ الأَجْرِ مَا لا يَدْرِي أَحَدٌ مَا هُوَ لِعِظَمِهِ فَإِذَا أَرْضَعَتْ كَانَ لَهَا بِكُلِّ مَصَّةٍ كَعِدْلِ عِتْقِ مُحَرَّرٍ مِنْ وُلْدِ إِسْمَاعِيلَ فَإِذَا فَرَغَتْ مِنْ رَضَاعِهِ ضَرَبَ مَلَكٌ كَرِيمٌ عَلَى جَنْبِهَا وَقَالَ اسْتَأْنِفِي الْعَمَلَ فَقَدْ غُفِرَ لَكِ.

۲. عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ ع قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ص فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا مِنْ عَمَلٍ قَبِيحٍ إِلَّا قَدْ عَمِلْتُهُ فَهَلْ لِي مِنْ تَوْبَةٍ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ص فَهَلْ مِنْ وَالِدَيْكَ أَحَدٌ حَيٌّ قَالَ أَبِي قَالَ فَاذْهَبْ فَبَرَّهُ قَالَ فَلَمَّا وَلَّى قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص لَوْ كَانَتْ أُمُّه.

۳. إِذَا كُنْتَ فِي صَلَاةِ التَّطَوُّعِ فَإِنْ دَعَاكَ وَالِدُكَ فَلَا تَقْطَعْهَا وَ إِنْ دَعَتْكَ وَالِدَتُكَ فَاقْطَعْهَا.

اندازه ریگ‌های بیابان و قطرات باران و ایام روزگاران، در مقابل مادر بایستد و او را اطاعت کند، به اندازه یک روز حمل، حق او را ادا نکرده است.[۱] (مجلسی، ۱۴۰۳: ۷۱ / ۲۰۳)

امام سجاد علیه السلام در ***رساله الحقوق*** ضمن توجه به فرایند و مراحل مراقبت‌های مادر از فرزند و ایفای نقش مادری، با تعبیری زیبا و روشن به تحلیل این نقش پرداخته است. حضرت در این روایت جامع می‌فرماید: حق مادرت این است که بدانی او تو را چنان در برداشته (در جایی نگه داشته) که کسی دیگری را بدان گونه برنگیرد و از میوه دل خود تو را چنان خورانده که هیچ کس دیگری را بدان‌سان نخوراند و به‌راستی تو را به گوش و چشم و دست و پای و پوست و تمام اندام‌هایش (به تمام وجود خود) نگهداری کرده و نگهداری او به خوشرویی و دلشادی و پیوسته بوده. هر ناگواری و درد و گرانی و نگرانی (دوران بارداری را) تحمّل کرده چنان که دست تطاول (آفات) را از تو دور ساخته و تو را بر زمین نهاده و خرسند بوده است که تو سیر باشی و او خود گرسنه ماند و تو جامه پوشی و او برهنه باشد و تو را سیراب کند و خود تشنه ماند و تو را در سایه دارد و خود زیر آفتاب باشد و با بیچارگی خود تو را نعمت بخشد و با بی‌خوابی خود تو را لذّت خواب چشاند و شکمش ظرف هستی تو بوده و دامنش پرورشگاهت و پستانش چشمه نوشت و جانش نگهدارت، سرد و گرم دنیا را برای تو و به‌خاطر تو چشیده است پس به قدرشناسی از این همه او را سپاس‌گزار، و این قدردانی را نتوانی جز به یاری و توفیق خداوند.[۲] (مجلسی، ۱۴۰۳: ۷۱ / ۱۵؛ احمدی میانجی، ۱۴۲۶: ۳ / ۲۰۳)

در این روایت شریف، امام سجاد علیه السلام به‌صورت ضمنی به بسیاری از تلاش‌های مادر از قبیل مراقبت‌های جسمانی، تغذیه‌ای، ایمنی و ... اشاره فرموده است. در عبارات امام آن چنان دقت و بلاغتی وجود دارد که همه آلام و مشقت‌های مادر را از آغاز حمل و بارداری تا بلوغ و رشد فرزند را در بر می‌گیرد. حضرت امام سجاد علیه السلام، مادر را چنان تحسین و تمجید و ستایش می‌کند که فرزندان را

---

۱. قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا حَقُّ الْوَالِدِ قَالَ أَنْ تُطِيعَهُ مَا عَاشَ فَقِيلَ مَا حَقُّ الْوَالِدَةِ فَقَالَ هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لَوْ أَنَّهُ عَدَدَ رَمْلِ عَالِجٍ وَ قَطْرِ الْمَطَرِ أَيَّامَ الدُّنْيَا قَامَ بَيْنَ يَدَيْهَا مَا عَدَلَ ذَلِكَ يَوْمَ حَمَلَتْهُ فِي بَطْنِهَا.

۲. فَحَقُّ أُمِّكَ أَنْ تَعْلَمَ أَنَّهَا حَمَلَتْكَ حَيْثُ لَا يَحْمِلُ أَحَدٌ أَحَداً وَ أَطْعَمَتْكَ مِنْ ثَمَرَةِ قَلْبِهَا مَا لَا يُطْعِمُ أَحَدٌ أَحَداً وَ أَنَّهَا وَقَتْكَ بِسَمْعِهَا وَ بَصَرِهَا وَ يَدِهَا وَ رِجْلِهَا وَ شَعْرِهَا وَ بَشَرِهَا وَ جَمِيعِ جَوَارِحِهَا مُسْتَبْشِرَةً بِذَلِكَ فَرِحَةً موبلة [مُؤَمِّلَةً] مُحْتَمِلَةً لِمَا فِيهِ مَكْرُوهُهَا وَ ألمه و ثقله و غمه [أَلَمُهَا وَ ثِقْلُهَا وَ غَمُّهَا] حَتَّى دَفَعَتْهَا عَنْكَ يَدُ الْقُدْرَةِ وَ أَخْرَجَتْكَ إِلَى الْأَرْضِ فَرَضِيَتْ أَنْ تَشْبَعَ وَ تَجُوعَ هِيَ وَ تَكْسُوَكَ وَ تَعْرَى وَ تُرْوِيَكَ وَ تَظْمَأَ وَ تُظِلَّكَ وَ تَضْحَى وَ تُنَعِّمَكَ بِبُؤْسِهَا وَ تُلَذِّذَكَ بِالنَّوْمِ بِأَرَقِهَا وَ كَانَ بَطْنُهَا لَكَ وِعَاءً وَ حِجْرُهَا لَكَ حِوَاءً وَ ثَدْيُهَا لَكَ سِقَاءً وَ نَفْسُهَا لَكَ وِقَاءً تُبَاشِرُ حَرَّ الدُّنْيَا وَ بَرْدَهَا لَكَ وَ دُونَكَ فَتَشْكُرُهَا عَلَى قَدْرِ ذَلِكَ وَ لَا تَقْدِرُ عَلَيْهِ إِلَّا بِعَوْنِ اللَّهِ وَ تَوْفِيقِهِ.

در مقابل این موجود قابل‌تقدیس و تکریم خاضع نموده و وادار به احساس مسئولیت می‌نماید. امام سجاد﵇ با تعابیر«احداً احداً» که چندین‌بار تکرارشده، روشن می‌کند که به‌جز مادر هیچ‌کس در حق دیگری این چنین فداکاری نمی‌کند و این نشانه جایگاه ممتاز و برتر مادر در نظام خانواده و در رابطه با فرزندان است.

۳ـ۲. فرزندآوری زمینه‌ساز استحکام خانواده و شادکامی والدین

در گزاره‌های مختلفی از متون دینی (قرآن و احادیث)، از فرزندان، با تعبیر عامل قوت‌قلب،[۱] (نوح / ۱۲) شکفتگی،[۲] (ابراهیم / ۴۰) نورچشم،[۳] (فرقان / ۷۴ و قصص / ۹ و ۱۳) صدقه جاریه،[۴] (نوری، ۱۴۰۸: ۱۲ / ۲۳۰ ـ ۲۲۹) ثمره زندگی[۵] (حرعاملی، ۱۴۰۹: ۱۵ / ۱۷۵) و پاره‌تن،[۶] (نوری، ۱۴۰۸: ۱۵ / ۱۱۲) یادشده است. همچنین در قرآن کریم فرزندان را مایه امید[۷] (نحل / ۷۳) و باعث انبساط خاطر و شادی،[۸] (قصص / ۱۳) معرفی نموده و محرومیت از فرزند را مایه غم و اندوه و اضطراب[۹] (یوسف / ۱۴ و ۸۴) تلقی شده است. از نگاه قرآن کریم عامل اصلی اندوه و تلخ‌کامی حضرت یعقوب﵇، فراق یوسف بوده است.[۱۰] (یوسف / ۹۲) همان‌گونه که فراق فرزند، باعث حزن و تلخ‌کامی (حتی نابینایی چشم) حضرت یعقوب گردید، تولد و حضور فرزند باعث شادکامی و باعث روشنایی دل و دیده می‌گردد. ابی بصیر از امام باقر﵇ نقل می‌کند که فرمود: وقتی حضرت یوسف گم شد، حزن یعقوب شدید گردید و در اثر حزن و گریه نابینا شد.[۱۱] (عیاشی، ۱۳۸۰: ۲ / ۱۸۱)

وقتی والدین فرزندان را پاره تن، جگرگوشه خود و صدقه جاریه و عامل نشاط قلبی بدانند، از به

---

۱. وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ.
۲. الْحَمْدُ لِلّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَقَ.
۳. رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ.
۴. إِذَا مَاتَ ابْنُ آدَمَ انْقَطَعَ عَمَلُهُ إِلَّا عَنْ ثَلَاثٍ وَلَدٍ صَالِحٍ يَدْعُو لَهُ وَ عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ وَ صَدَقَةٍ جَارِيَة.
۵. فَأَنْ تَعْلَمَ أَنَّهُ مِنْكَ وَ مُضَافٌ إِلَيْك.
۶. الولد کبد المؤمن.
۷. وَجَعَلَ لَكُم مِّنْ أَزْوَاجِكُم بَنِينَ وَحَفَدَةً.
۸. فَرَدَدْنَاهُ إِلَى أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا.
۹. قَالَ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَن تَذْهَبُواْ.
۱۰. وَ ابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْن.
۱۱. لما فقد یعقوب یوسف اشتد حزنه علیه و بکاؤه ـ حتی ابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْن.

دنیا آوردن آنان احساس شعف و شادی خواهند نمود؛ زیرا آنان را منتسب به خود دانسته و خود را از علل اصلی پدیدآیی و تولد آنان می‌دانند.

تحقیقات میدانی نیز مؤید ادعای فوق‌الذکر است و نشان می‌دهد که تولّد فرزند باعث تقویت حرمت خود در والدین می‌شود. تولّد فرزند باعث می‌شود که والدین احساس مفید بودن و مولّد بودن کنند و در نتیجه به آرامش و رضایتمندی بیشتر نایل شوند. (گروهی از محققان، ۱۳۸۶: ۱ / ۳۴۳)

پژوهش‌های روان‌شناختی نشان‌دهنده نقش برخورداری از فرزند در ایجاد شادکامی و سرور در خانواده و در والدین است. تولد فرزندان منبع فواید زیادی برای خانواده و باحضور فرزند، لذت زیادی در خانواده ایجاد می‌شود. (آرگیل،[1] ۲۰۰۱: ۸۲) بسیاری از والدین، لذت و شادمانی را به‌عنوان یک مزیت از کودکان‌شان دریافت می‌کنند. پژوهش‌ها نشان می‌دهد که ۹۳ درصد از تمام مادران فکر می‌کنند فرزندان‌شان همیشه یا بیشتر اوقات مایه شادمانی آنها هستند. (استیون،[2] ۲۰۰۴)

احساس موفقیت و کامیابی والدین در فرزندآوری، احساس موفقیت در روابط همسری را نیز تقویت‌کرده و پایه‌های پایداری خانواده را استحکام می‌بخشد. برخورداری از فرزند سالم و صالح، باعث افزایش رضایت و سرور در اعضای خانواده و به‌ویژه همسران می‌شود و نیازهای عاطفی و روان‌شناختی آنان را تأمین‌کرده و احساس رضایت خاطر از روابط همسری را در آنان افزایش می‌دهد. افزایش رضایت خاطر از تشکیل خانواده و فرزندآوری، به‌نوبه خود باعث افزایش پایداری خانواده می‌شود. محققان مختلفی در بررسی‌های خود نشان دادند که اندیشه فرزندآوری در ایجاد آرامش و تحکیم و کارآمدی خانواده تأثیر زیادی دارد. (برنارد، ۱۳۶۹: ۵۰ ـ ۴۰)

یافته‌های تحقیقاتی و مشاهدات بالینی حکایت از آن دارد که عدم‌حضور فرزند در محیط خانواده، یکی از عوامل ناپایداری در زندگی مشترک است. (فرجاد، ۱۳۷۲: ۱۴۳) فرزند، به‌ویژه فرزند خردسال و سالم، پیونددهنده و استحکام‌بخش به روابط همسرانه است. تحقیقات نشان می‌هد که خانواده‌های بی‌فرزند، بیش از دیگر خانواده‌ها، در معرض ناپایداری و جدایی قرار دارند. (ساروخانی، ۱۳۷۲: ۷۱ ـ ۶۷)

۳ـ۳. فرزند زمینه‌ساز شکوفایی ظرفیت‌های روانی و افزایش رزق

ازدواج و فرزندآوری می‌تواند زمینه خلاقیت و شکوفایی استعدادهای درونی را در همسران افزایش‌داده و به فعلیت برساند. وقتی از مرد خانواده انتظار می‌رود نیازهای معیشتی خانواده را تأمین نماید و امنیت

1. Argyle.
2. Steven.

جانی و روان‌شناختی برای اعضای خانواده ایجاد کند، روحیه تلاش، دفاع، فداکاری و ارزش‌های اخلاقی در او تقویت و شکوفا می‌شود. پیامبر گرامی‌ﷺ می‌فرماید: «به جوانان خود همسر بدهید، به‌درستی که خداوند به وسیله تشکیل خانواده، اخلاقشان را نیکو، رزقشان را افزایش و جوانمردی آنان را افزون و شکوفا می‌کند».[۱] (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۰۰ / ۲۲۲)

همچنین به‌وجود آمدن شرایط مادری برای زنان، موجب می‌شود تا با تحمل مشکلات فرزندپروری به کمال معنوی[۲] (حرعاملی، ۱۴۰۷: ۲۱ / ۴۵۱) بیشتری برسند و روح خود را در اثر شکیبایی و ایثار بالنده کنند. به‌عبارت لطیف‌تر می‌توان گفت: فرزنددار شدن، سرآغاز لطیف‌ترین و گرمابخش‌ترین رابطه‌ها و به فعلیت رساندن همه استعدادها و قابلیت‌ها و بهره‌مندی از عالی‌ترین تکریم‌ها و ایثارگری‌ها است. فرزندان باعث می‌شوند تا فداکاری و ایثارگری در مادران و پدران افزایش‌یافته و ظرفیت‌های معنوی و اخلاقی آنان توسعه پیدا کند.

در برخی از آموزه‌های دینی همچنین، ازدواج و فرزندآوری از عوامل توسعه و گسترش امکانات مادی و رزق معرفی شده است. اسحاق بن عمار می‌گوید: به امام صادق‌ؑ عرض کردم: مردم می‌گویند مردی نزد رسول خداﷺ آمد و از فقر به او گلایه کرد و پیامبرﷺ به او فرمود ازدواج کن و آن مرد بار دیگر نزد پیامبر آمد و از فقر شکایت کرد و دوباره پیامبر او را به ازدواج توصیه کرد تا بار سوم. آیا این روایت درست است؟ امام صادق‌ؑ فرمود: بله درست است. سپس فرمود: رزق و روزی به همراه همسر و فرزند است.[۳] (حرعاملی، ۱۴۰۹: ۴ / ۴۴)

همچنین در حدیث دیگری از پیامبر گرامی‌ﷺ نقل است که فرمودند: خانه‌ای که بچه در آن نیست برکت در آن نیست.[۴] (متقی، ۱۴۰۹: ۲۸۱) این احادیث به‌گونه‌ای تلویحی و تضمّنی به فرزندآوری مکرّر اشاره دارند. البته از این نکته نیز نباید غافل بود که برخی از محققان به احادیث دیگری استناد کرده که در آن احادیث، کم بودنِ نان‌خور و عیال، یکی از عوامل آسایش و خوشی

---

۱. زَوِّجُوا أَيَامَاكُمْ فَإِنَّ اللَّهَ يُحْسِنُ لَهُمْ فِي أَخْلَاقِهِمْ وَ يُوَسِّعُ لَهُمْ فِي أَرْزَاقِهِمْ وَ يَزِيدُهُمْ فِي مُرُوَّاتِهِم.

۲. أَيُّمَا امْرَأَةٍ خَدَمَتْ زَوْجَهَا سَبْعَةَ أَيَّامٍ أَغْلَقَ اللَّهُ عَنْهَا سَبْعَةَ أَبْوَابِ النَّارِ وَ فَتَحَ لَهَا ثَمَانِيَةَ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ تَدْخُلُ مِنْ أَيِّهَا شَاءَتْ.

۳. عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع الْحَدِيثُ الَّذِي يَرْوِيهِ النَّاسُ حَقٌّ أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ ص فَشَكَا إِلَيْهِ الْحَاجَةَ فَأَمَرَهُ بِالتَّزْوِيجِ فَفَعَلَ ثُمَّ أَتَاهُ فَشَكَا إِلَيْهِ الْحَاجَةَ فَأَمَرَهُ بِالتَّزْوِيجِ حَتَّى أَمَرَهُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع [نَعَمْ] هُوَ حَقٌّ ثُمَّ قَالَ الرِّزْقُ مَعَ النِّسَاءِ وَ الْعِيَالِ.

۴. بیت لا صبیان فیه لا برکة فیه.

تلقی شده است.[۱] (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴: ۲۱۴ و ابن حیون، ۱۳۸۵: ۲ / ۲۵۵)

در یک جمع‌بندی می‌توان ادعا نمود که اولاً دستورات اسلامی متناسب با شرایط اجتماعی و فرهنگی و خانوادگی هر فرد قابل تفسیر و تحلیل است. ثانیاً اگر فردی دارای ظرفیت‌های تربیتی و آموزشی و اجتماعی و اقتصادی باشد، فرزندآوری و کثرت آن برای او مطلوب و ارزشمند است؛ ثالثاً اینکه می‌توان ادعا کرد که روایاتی که کم فرزندی را از عوامل آسایش می‌دانند، ناظر به آسایش ظاهری و رفاه مادی هستند و در صدد تبیین فواید و آثار معنوی و اجتماعی و اخروی فرزندآوری که مهم‌ترین موضوع است، نیستند. رابعاً می‌توان ادعا کرد که از نگاه اسلامی نفس فرزندآوری ارزشمند است اما مطلوب نهایی تربیت نسل شایسته و برخورداری از فرزندان صالح و برومند و اهل تقوی، است. شاید بتوان ادعا کرد که مباحات پیامبر گرامی اسلام نیز در روز قیامت به کثرت و زیادی جمعیت صرف نیست،[۲] (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۰۰ / ۲۲۰) بلکه مباحات پیامبر به امتی تربیت‌شده و صالح خواهد بود. اگر چنانچه فرزندی ناصالح باشد، نه تنها باعث مباحات نیست بلکه باعث سرشکستگی و کاهش منزلت والدین خواهد بود[۳] (کلینی، ۱۴۰۷: ۲ / ۲۱۹) و کسی که باعث سرشکستگی و شرمندگی باشد، ارزش مباحات ندارد. در تأیید ادعای فوق می‌توان به روایت حضرت پیامبر استشهاد نمود که فرمودند: پنج نفر از دنیا رفته‌اند، ولی پرونده آنان بسته نشده است و دائم به آنان ثواب می‌رسد: ... کسی که فرزند شایسته‌ای از او به‌جای مانده باشد[۴] (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۰۴ / ۹۷). خامساً اینکه در آیات متعددی (آیاتی که قبلاً اشاره شد) از فرزند به‌عنوان نورچشم، جگرگوشه، قوت‌قلب، باعث شکفتگی، ثمره زندگی و عامل انبساط خاطر و شادی، تعبیر شده است که به‌طور ضمنی صالح و سالم بودنِ فرزند نیز در آنها اشراب شده است؛ زیرا فرزند ناباب، معلول و ناصالح نمی‌تواند چنین ظرفیت و پیامدی داشته باشد. در دعاهای مختلف و به‌ویژه در دعای بیست و پنجم صحیفه سجادیه از خداوند تقاضای فرزند صالح و سالم شده است.[۵] (کفعمی، ۱۴۰۵: ۱ / ۱۶۵)

---

۱. قال رسول اللهﷺ: وَ قِلَّةُ الْعِيَالِ أَحَدُ الْيَسَارَيْنِ وَ هُوَ نِصْفُ الْعَيْش. عَنْ رَسُولِ اللَّهِ (ص) أَنَّهُ قَالَ: جَهْدُ(أی شدة) الْبَلَاءِ كَثْرَةُ الْعِيَالِ وَ قِلَّةُ الْمَالِ وَ قِلَّةُ الْعِيَالِ أَحَدُ الْيَسَارَيْنِ.

۲. تناكحوا تكثروا انّي اباهي بكم الامم يوم القيامة ولو بالسقط.

۳. فَإِنَّ وَلَدَ السَّوْءِ يُعَيِّرُ وَالِدُهُ بِعَمَلِهِ كُونُوا لِمَنِ انْقَطَعْتُمْ إِلَيْهِ زَيْناً وَ لَا تَكُونُوا عَلَيْهِ شَيْنا.

۴. في قبورهم وثوابهم يجري الي ديوانهم،... ومن خلّف ابناً صالحاً.

۵. اللَّهُمَّ وَ مُنَّ عَلَيَّ بِبَقَاءِ وُلْدِي وَ بِإِصْلَاحِهِمْ لِي... وَ أَصِحَّ لِي أَبْدَانَهُمْ وَ أَدْيَانَهُمْ وَ أَخْلَاقَهُمْ، وَ عَافِهِمْ فِي أَنْفُسِهِمْ وَ فِي جَوَارِحِهِمْ وَ فِي كُلِّ مَا عُنِيتُ بِهِ مِنْ أَمْرِهِمْ.

۳ـ۴. فرزند عامل توسعه اقتصادی و امنیت و قدرت اجتماعی والدین

اشتغال و کار از مؤلفه‌هایی است که برای پیمودن مسیرهای رشد مادی، روان‌شناختی، معنوی، اجتماعی، بین‌المللی و اخلاقی، نقشی بنیادی دارد. کار و تولید برای ادامه زندگی و بقای جامعه ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. چرخ‌های اقتصادی، تولیدی و خدماتی هر کشور و منطقه جغرافیایی، با کار و تلاش به حرکت در می‌آید. ملتی که اهل کار، تلاش، تولید و پویایی و نوآوری باشد، ثروتمند خواهد بود و جهان را به تسخیر خود در خواهد آورد.

جامعه‌ای که عناصر آن، اهل تلاش و فعالیت هستند، جامعه‌ای سرزنده، فعّال، ثروتمند و قدرتمند است؛ در مقابل، جامعه‌ای که آحاد آن، بی‌انگیزه، تنبل، مصرف‌گرای محض، ایستا و بیکار باشند، جامعه‌ای فقیر، نیازمند، وابسته، منفعل و کم‌منزلت است. اشتغال و کار می‌تواند زمینه‌های آسیب‌های اجتماعی، اخلاقی، روان‌شناختی و امنیتی را از بین ببرد و یا به حداقل برساند. (پناهی، ۱۳۹۷: ۵)

مهم‌ترین عنصر در ایجاد اشتغال و فعالیت اقتصادی نیروی انسانی است. برخورداری والدین از فرزندان فراوان و سالم و توانمند، زمینه‌ساز توسعه اقتصادی خانواده، ایجاد امنیت روانی و اجتماعی برای خانواده و باعث منزلت اجتماعی والدین خواهد بود. امام سجاد علیه‌السلام در فرازهای مختلفی از دعای بیست و پنجم صحیفه سجادیه، نخست از خداوند طلب فرزند صالح، سالم وپرهیزکار نموده و در قدم بعدی، فرزند را عوامل اقتدار، پشتیبانی، امنیت روانی، افزایش منزلت اجتماعی و از عوامل توسعه انسانی و غیره می‌داند. در این دعا به مضامین بلند و ارزشمندی در رابطه با خانواده، فرزند و به‌ویژه فرزند صالح پرداخته‌شده و فرزند را از مهم‌ترین سرمایه‌های حیات اجتماعی دانسته‌اند.[۱] (کفعمی، ۱۴۰۵: ۱ / ۱۶۵) در دعای شب زفاف نیز از خداوند تقاضای فرزند متقی، پاک، تهی از نقص و فرزند صالح تقاضا شده است.[۲] (حرعاملی، ۱۴۰۹: ۱۴ / ۸۲) خلاصه اینکه اهمیت فرزندپروری کمتر از فرزندآوری نیست و برخورداری از اولاد شایسته و فرزند صالح و مطیع اوامر الهی و مفید برای جامعه و برای خانواده، می تواند مطلوب و هدف نهایی باشد.

---

۱. اللّهُمَّ وَ مُنَّ عَلَيَّ بِبَقَاءِ وُلْدِي وَ بِإِصْلَاحِهِمْ لِي و بِإِمْتَاعِي بِهِمْ. إِلَهِي امْدُدْ لِي فِي أَعْمَارِهِمْ، وَ زِدْ لِي فِي آجَالِهِمْ، وَ رَبِّ لِي صَغِيرَهُمْ، وَ قَوِّ لِي ضَعِيفَهُمْ، وَ أَصِحَّ لِي أَبْدَانَهُمْ وَ أَدْيَانَهُمْ وَ أَخْلَاقَهُمْ، وَ عَافِهِمْ فِي أَنْفُسِهِمْ وَ فِي جَوَارِحِهِمْ وَ فِي كُلِّ مَا عُنِيتُ بِهِ مِنْ أَمْرِهِمْ، وَ أَدْرِرْ لِي وَ عَلَى يَدِي أَرْزَاقَهُمْ. وَ اجْعَلْهُمْ أَبْرَاراً أَتْقِيَاءَ بُصَرَاءَ سَامِعِينَ مُطِيعِينَ لَكَ،.... اللّهُمَّ اشْدُدْ بِهِمْ عَضُدِي، وَ أَقِمْ بِهِمْ أَوَدِي، وَ كَثِّرْ بِهِمْ عَدَدِي، وَ زَيِّنْ بِهِمْ مَحْضَرِي، وَ أَحْيِ بِهِمْ ذِكْرِي، وَ اكْفِنِي بِهِمْ فِي غَيْبَتِي، وَ أَعِنِّي بِهِمْ عَلَى حَاجَتِي،... وَ اجْعَلْهُمْ لِي عَوْناً عَلَى مَا سَأَلْتُكَ ... .

۲. اَللّهُمَّ ارزُقني وَلَداً وَاجعَلهُ تَقيا زَكياً لَيسَ فِي خَلقِهِ زِيادَةٌ وَلا نُقصانٌ واجعَل عاقِبَتهُ اِلي خير.

۳ـ۵. فرزندآوری زمینه‌ساز انتخاب همسر شایسته

در آموزه‌های اسلامی نگاهی فرایندی و دامنه‌ای به بحث همسرگزینی و فرزندآوری شده و تلاش‌شده زمینه‌ها و بسترهای مناسبی برای ازدواج فراهم گردد. در اسلام تلاش‌شده عناصر اصلی شکل‌گیری خانواده یعنی زن و مرد به‌گونه‌ای منطقی و درست انتخاب شود.

در آموزه‌های اسلامی تأکید زیادی بر ازدواج با همسران صالح شده است. در آموزه‌های اسلامی تأثیر ویژگی‌های زیستی و شخصیتی و خانوادگی همسر بر شکل‌گیری شخصیت فرزندان، مورد توجه اساسی قرار گرفته است.[۱] (پاینده، ۱۳۸۲: ۳۸۱؛ فیض کاشانی، ۱۴۰۶: ۲۱ / ۴۴) در آموزه‌های اسلامی از ازدواج با همسر کوته‌فکر (کم خرد)[۲] (ابن ابی‌الحدید، ۱۴۰۴: ۱۲ / ۱۱۷؛ حرعاملی، ۱۴۰۹: ۱۴ / ۵۶) و از ازدواج با برخی خانواده‌های غیراصیل،[۳] (کلینی۱۴۰۷: ۵ / ۳۳۲؛ طبرسی، ۱۴۱۲: ۱۹۷) نهی شده است. ازدواج با افراد کوته‌فکر زمینه‌ساز فرزندان ناشایست و گاهی معلول است و لذا حضرت علی‌ﷺ در روایت فوق و در تحلیل ممنوعیت ازدواج با حمقا (کوته‌فکر و سفیه) بر ضایع شدن فرزندان استدلال نمودند.[۴]

تأمل و تتبع دقیق، در این گزاره‌ها نشان می‌دهد که برخورداری از همسر شایسته فی‌نفسه مطلوب است و باعث زندگی گوارا برای همسران می‌شود اما مهم‌ترین حکمتِ توصیه به ازداوج شایسته را می‌توان نقش ممتاز همسر در فرزندآوری و فرزندپروری شایسته دانست. انتخاب همسر شایسته از مهم‌ترین عناصر در شکل‌گیری زیرساخت‌های شخصیتی سالم در فرزندان است. پدر و مادر شایسته و به‌ویژه مادر شایسته، پرهیزکار، سالم و دارای ویژگی‌های زیستی و روان‌شناختی و تربیتی و خانوادگی بهنجار، زمینه‌ساز شکل‌گیری و پرورش فرزندان شایسته و سالم می‌گردد.

عناصر و علل مختلفی در تحول و شکل‌گیری ویژگی‌های شخصیتی و رفتاری فرزندان مؤثر است اما سهم مادر قابل‌توجه و اساسی است. با تتبع و ژرف‌اندیشی در آموزه‌های اسلامی، می‌توان ادعا کرد که ویژگی‌های زیستی و شخصیتی والدین (به‌ویژه مادران) در شکل‌گیری زیرساخت‌های شخصیتی و زیستی فرزندان، تأثیر زیادی دارد.

---

۱. تخیروا لنطفکم فإن الأبناء یشبه الأخوال. اخْتَارُوا لِنُطَفِکُمْ فَإِنَّ الْخَالَ أَحَدُ الضَّجِیعَیْنِ.

۲. إِیَّاکُمْ وَ تَزْوِیجَ الْحَمْقَاءِ فَإِنَّ صُحْبَتَهَا بَلَاءٌ وَ وُلْدَهَا ضِیَاع.زَوِّجُوا الْأَحْمَقَ وَ لَا تُزَوِّجُوا الْحَمْقَاءَ فَإِنَّ الْأَحْمَقَ یَنْجُبُ وَ الْحَمْقَاءَ لَا تَنْجُبُ.

۳. تَزَوَّجوا فِي الحِجز الصالح، فانَّ العِرْقَ دسّاسٌاُنْظُر في اي نصابٍ تَضَعُ وَلَدک، فإنَّ العِرقَ دسّاسٌ. ایّها النّاس! ایّاکم وخضراءَ الدِّمن، قیل: یا رسول اللّه! وما خضراءُ الدِّمن؟ قال: المَرءَةُ الحسناءُ في منبَتِ السّوء.

۴. وَ وُلْدَهَا ضِیَاع.

قرآن کریم در یک تشبیه زیبا همسر را به مثابه کشتزاری می‌داند که اگر پاک و مساعد باشد، محصولات مفید (فرزندان برومند و صالح) می‌رویاند؛ ولی اگر شوره‌زار و نامساعد باشد، جز خار و خس نصیب انسان نمی‌شود.[۱] (اعراف / ۵۸) برخی از مفسران یکی از مصادیق سرزمین پاک و طیّب را که محصول پاک می‌دهد، خانواده و والدین می‌دانند. (قرائتی، ۱۳۸۳: ۳ / ۸۶؛ انصاریان، ۱۳۸۰: ۴)

در دانش روان‌شناسی نیز یکی از عناصر تأثیرگذار در پدیدآیی و تحول فرزندان را، ویژگی‌های زیستی و روان‌شناختی والدین می‌دانند. (سانتراک، ۱۳۹۲: ۲۰ و ۲۱) در دانش روان‌شناسی بر تأثیرگذاری ویژگی‌های خانوادگی، زیستی، اخلاقی و رفتاری والدین (به‌ویژه مادر) در شکل‌گیری شخصیت فرزندان، توجه ویژه شده است. (سانتراک، ۱۳۸۸: ۱ / ۱۸۸ ـ ۱۸۰)

در آموزه‌های اسلامی افزون بر اینکه بر انتخاب همسر شایسته تأکید شده است بر مراقبت‌های مرتبط با فرزندآوری نیز سفارش فراوان شده است. تحلیل و بررسی این روایات نشان می‌دهد که فرزندآوری و به‌ویژه برخورداری از فرزند شایسته ارزش زیادی دارد و در دستورات دینی با گونه‌های مختلف تلاش‌شده تا زمینه مناسب برای این امر مهم و حیاتی ایجاد گردد. به‌عنوان نمونه در آموزه‌های اسلامی به‌گونه‌های مختلف، به تأثیر تغذیه حلال، تغذیه پاک، مراقبت‌های اخلاقی و روان‌شناختی پدر و مادر بر ویژگی‌های شخصیتی و رفتاری فرزندان پرداخته شده است. امام صادق‌علیه‌السلام می‌فرماید: «هر کس خُنکای محبت ما را در دل دارد، مادرش را دعا کند، چراکه به پدرش خیانت نکرده است (پاکدامن بوده است)».[۲] (ابن‌بابویه، ۱۴۱۳: ۳ / ۴۹۳) حضرت علی‌علیه‌السلام می فرماید: «هر کس پست باشد ولادتش ناشایست بوده است (آسیب و اشکالی در فرایند شکل‌گیری نطفه و رشد و غیره بوده است)».[۳] (لیثی واسطی، ۱۳۷۶: ۴۲۹) پیامبر گرامی‌صلی‌الله‌علیه‌وآله می‌فرماید: «یا علی: به‌هنگام آمیزش یاد خدا بکن و بگو: خداوندا شیطان را از ما و فرزندی که قسمت ما می‌کنی دور فرما، آنگاه اگر خدا فرزندی نصیبت کرد برای همیشه از آسیب شیطان در امان خواهد بود».[۴] (ابن‌شعبه حرانی، ۱۴۰۴: ۱۲) امام باقرعلیه‌السلام می‌فرماید: «هر وقت مایل به فرزنددار شدن بودید بگویید: خداوندا ! فرزندی روزیم کن و او را با تقوا قرار ده؛ نه افزونی در جسم او باشد و نه کاستی در ذهن او،

---

۱. وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَباتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبُثَ لا يَخْرُجُ إِلاّ نَكداً.

۲. مَنْ وَجَدَ بَرْدَ حُبِّنَا عَلَى قَلْبِهِ فَلْيُكْثِرِ الدُّعَاءَ لِأُمِّهِ فَإِنَّهَا لَمْ تَخُنْ أَبَاه.

۳. مَنْ لَؤُمَ سَاءَ مِيلَادُه.

۴. يَا عَلِيُّ إِذَا جَامَعْتَ فَقُلْ بِسْمِ اللَّهِ اللَّهُمَّ جَنِّبْنَا الشَّيْطَانَ وَ جَنِّبِ الشَّيْطَانَ مَا رَزَقْتَنِي فَإِنْ قُضِيَ أَنْ يَكُونَ بَيْنَكُمَا وَلَدٌ لَمْ يَضُرَّهُ الشَّيْطَانُ أَبَدا.

و او را عاقبت به‌خیر گردان».[۱] (کلینی، ۱۴۰۷: ۶ / ۱۰)

پیامبر گرامی‌ﷺ توصیه فرموده‌اند که در هنگام آمیزش با زن حامله، وضو بگیرید. (ابن‌بابویه، ۱۴۱۳: ۳ / ۵۵۳) امام صادق‌ؑ می‌فرماید: «زن و شوهر در هنگام آمیزش کاملاً عریان نشوند [دست‌کم لباس جزئی داشته باشند] و مانند الاغ در عریانی آمیزش نکنند، در غیر این صورت، ملائکه از آنان دور می‌شوند و شیطان حاضر می‌شود».[۲] (حرعاملی، ۱۴۰۹: ۲۰ / ۱۲۰) همچنین حضرت فرمودند: «وقتی یکی از شما پیش همسر خود می‌رود (قصد هم‌خوابگی دارد) خود را بپوشاند و مانند شتران برهنه نباشند».[۳] (پاینده، ۱۳۸۲: ۱۷۷)

همچنین در برخی از احادیث از هم‌خوابگی با همسر در برخی زمان‌ها، مکان‌ها و به پیامدهای منفی رفتاری و شخصیتی بی‌مبالاتی نسبت به این توصیه‌ها اشاره شده است. پیامبر گرامی‌ﷺ فرمودند: «ناپسند است که مرد در حال احتلام با همسر خود همبستر شود مگر اینکه از جنابت قبلی پاک شود. اگر این کار را بکند و فرزندش بیماری کم‌عقلی پیدا کند جز خودش کسی را سرزنش نکند».[۴] (ابن‌بابویه، ۱۴۱۳: ۳ / ۴۰۴) در مورد زمان آمیزش و تأثیر آن بر جسم و روان فرزند نیز روایات فراوانی وجود دارد. (ابن‌بابویه، ۱۴۱۳: ۳ / ۵۵۴)

در آموزه‌های اخلاقی و تربیتی اسلام، افزون بر اینکه توصیه شده است که آمیزش جنسی در محیطی خلوت انجام گیرد، از آمیزش با همسر در حضور فرزندان (حتی کودک در حال خواب) نهی شده است. پیامبر اکرمﷺ فرمودند: «قسم به کسی که جانم به‌دست اوست، کودکی که بیدار است و سخنان و نفس‌های آمیزش‌کنندگان را می‌شنود یا می‌بیند زمینه انحراف اخلاقی در او افزایش می‌یابد [یعنی زمینه بی‌عفتی کودک را فراهم می‌کند]».[۵] (کلینی، ۱۴۰۷: ۵ / ۵۰۰)

اندیشمندان روان‌شناسی، به‌ویژه ژان پیاژه، بر این باورند که محرک‌های محیطی سهم بسیاری

---

۱. إِذَا أَرَدْتَ الْوَلَدَ فَقُلْ عِنْدَ الْجِمَاعِ ـ اللَّهُمَّ ارْزُقْنِي وَلَداً وَ اجْعَلْهُ تَقِيّاً لَيْسَ فِي خَلْقِهِ زِيَادَةٌ وَ لَا نُقْصَانٌ وَ اجْعَلْ عَاقِبَتَهُ إِلَى خَيْرٍ.

۲. إِذَا تَجَامَعَ الرَّجُلُ وَ الْمَرْأَةُ فَلَا يَتَعَرَّيَانِ فِعْلَ الْحِمَارَيْنِ فَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ تَخْرُجُ مِنْ بَيْنِهِمَا إِذَا فَعَلَا ذَلِك.

۳. إذا أتى أحدكم أهله فليستتر و لا يتجرّدان تجرّد العيرين.

۴. يُكْرَهُ أَنْ يَغْشَى الرَّجُلُ الْمَرْأَةَ وَ قَدِ احْتَلَمَ حَتَّى يَغْتَسِلَ مِنِ احْتِلَامِهِ الَّذِي رَأَى فَإِنْ فَعَلَ فَخَرَجَ الْوَلَدُ مَجْنُوناً فَلَا يَلُومَنَّ إِلَّا نَفْسَه.

۵. قَالَ رَسُولُ اللَّهِﷺ: وَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ أَنَّ رَجُلًا غَشِيَ امْرَأَتَهُ وَ فِي الْبَيْتِ صَبِيٌّ مُسْتَيْقِظٌ يَرَاهُمَا وَ يَسْمَعُ كَلَامَهُمَا وَ نَفَسَهُمَا مَا أَفْلَحَ أَبَداً إِذَا كَانَ غُلَاماً كَانَ زَانِياً أَوْ جَارِيَةً كَانَتْ زَانِيَةً.

در شکل‌گیری شخصیت و ویژگی‌های شناختی و رفتاری افراد دارد. ازاین‌رو، وقتی کودکی شاهد ارتباط جنسی والدین می‌شود تأثیرات منفی می‌پذیرد. (ویلیام، ۱۳۸۴؛ بی‌ریا و همکاران، ۱۳۷۵)

در آموزه‌های دینی، همچنین توصیه شده است که همسران در هنگام آمیزش از افکار منفی و غیراخلاقی پرهیز کنند (حرعاملی، ۱۴۰۹: ۲۰ / ۱۲۴) سفارش شده که هرگز با شهوت زنان اجنبی (نامحرم) با زن خود آمیزش نکنند.[۱] (حرعاملی، ۱۴۰۹: ۲۰ / ۲۵۲) در آموزه‌های اسلامی از آمیزش ایستاده نهی شده است. براساس گزاره‌های دینی آمیزش ایستاده ممکن است باعث اختلال زیستی و رفتاری در فرزندان شود.[۲] (ابن‌بابویه، ۱۴۱۳: ۳ / ۵۵۲)

در گزاره‌های اسلامی همچنین بر تغذیه مناسب مادران باردار و تغذیه مادرانی که به کودک شیر می‌دهند تأکید شده است. امام کاظم‌علیه‌السلام به مادران مرضعه توصیه فرمودند که غذای مناسب بخورند تا فرزندانشان قوی شوند.[۳] (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۰۱ / ۸۴) درآموزه‌های دینی از تغذیه کودک به خصوص از شیر مادر به‌عنوان بهترین تغذیه و عامل تأثیرگذاری در شخصیت و ویژگی‌های روحی و روانی،[۴] (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۰۰، ۳۲۳؛ کلینی، ۱۴۰۷: ۶ / ۴۳) و جسمانی کودک،[۵] (کلینی، ۱۴۰۷: ۶ / ۴۴) نامبرده شده است. به اجماع متخصصان، شیر مادر، بهترین غذا برای کودک بوده و بهتر از تغذیه با پستانک است. (سانتراک، ۲۰۱۱: ۲۱۹)

با تحلیل و بررسی این روایات روشن می‌شود که مراقبت‌های معنوی و بهداشتی مرتبط با هم‌خوابگی با همسر و حالات روان‌شناختی و معنوی والدین در این رابطه، نقش زیادی در ویژگی‌های شخصیتی و رفتاری فرزندان دارد. لذا در آموزه‌های اسلامی به‌انحاء مختلف بر مراقبت از فرزندآوری تلاش‌شده و همه این امور نشان‌دهنده ارزش‌شناسی و اهمیت بالای فرزندآوری از چشم‌انداز اسلامی است.

نتیجه

از تتبع و دقت در آموزه‌های اسلامی و روان‌شناختی و اخلاقی در رابطه با ارزش فرزندآوری می‌توان به نتایج زیر دست یافت:

---

۱. لاتجامع امرأتک بشهوة امرأة غیرک.

۲. یَا عَلِيُّ لَا تُجَامِعِ امْرَأَتَكَ مِنْ قِيَامٍ فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ فِعْلِ الْحَمِيرِ فَإِنْ قُضِيَ بَيْنَكُمَا وَلَدٌ كَانَ بَوَّالًا فِي الْفِرَاشِ.

۳. ومَن أَكَلَ اللّحمَ بِالبَيضِ كَبُرَ عَظمُ وَلَدِهِ.

۴. أَنَّ عَلِيّاً ع كَانَ يَقُولُ تَخَيَّرُوا لِلرَّضَاعِ كَمَا تَتَخَيَّرُونَ لِلنِّكَاحِ فَإِنَّ الرَّضَاعَ يُغَيِّرُ الطِّبَاعَ.وكان يَقُولُ لَا تَسْتَرْضِعُوا الْحَمْقَاءَ فَإِنَّ اللَّبَنَ يَغْلِبُ الطِّبَاعَ؛ لَا تَسْتَرْضِعُوا الْحَمْقَاءَ فَإِنَّ الْوَلَدَ يَشِبُّ عَلَيْهِ.

۵. اسْتَرْضِعْ لِوَلَدِكَ بِلَبَنِ الْحِسَانِ وَ إِيَّاكَ وَ الْقِبَاحَ فَإِنَّ اللَّبَنَ قَدْ يُعْدِي.

۱. فرزندآوری از ارزش‌شناسی بالایی در اسلام برخوردار است.

۲. نگرش مثبت والدین به فرزند باعث تلاش و مراقبت بیشتر شده و فضای تربیتی و روان‌شناختی بهتری برای فرزند ایجاد می‌کند.

۳. فرزندآوری و فرزندپروری، فعالیت و تصمیمی ارزشمند و معنوی و دارای پیامدهای مثبت فراوانی است.

۴. فرزند از عوامل استحکام و پایداری خانواده و باعث افزایش عزت‌نفس و ارزشمندی برای همسران است.

۵. فرزند از عوامل اقتدار، امنیت روانی و منزلت اجتماعی والدین.

۶. فرزندان و تربیت آن از عوامل پیشرفت معنوی و اجتماعی بوده و پیامدهای مثبت زیادی دارد.

۷. هر خانواده‌ای باید سعی کند متناسب با ظرفیت‌های مادی و آموزشی و تربیتی خویش، تعداد فرزندان خویش را رقم بزند و فراوانی فرزند اولویت دارد.

۸. از چشم‌انداز اسلامی، فرزندآوری فی‌نفسه مطلوب بوده و ارزشمند است و آنچه اهمیت مضاعف دارد تربیت نسل شایسته، مؤمن، صالح و سالم است و نه فرزندان زیاد و تهی از تربیت و دانش و اخلاق.

۹. مهم‌ترین عناصر در برخورداری از فرزند سالم و شایسته، همسر شایسته، مراقبت‌های معنوی، بهداشتی و زیستی و همچنین تربیت شایسته است.

منابع و مآخذ

قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم شیرازی.

۱. ابن ابی‌الحدید، عبدالحمید بن هبه‌الله، ۱٤۰٤ق، ***شرح نهج‌البلاغه***، قم، مکتبة آیةالله المرعشی النجفی.

۲. ابن اثیر، علی ابن محمد، ۱٤۰۹ق، ***اسد الغابه فی معرفه الصحابه***، بیروت، دارالفکر.

۳. ابن‌بابویه، محمد بن علی، ۱٤۱۳ق، ***من لا یحضره الفقیه***، قم، دفتر انتشارات اسلامی.

٤. ابن‌حیون، نعمان بن محمد مغربی، ۱۳۸۵ق، ***دعائم الإسلام***، قم، مؤسسه آل البیت.

۵. ابن‌سعد، محمد، بی‌تا، ***الطبقات الکبری***، بیروت، دار صادر.

٦. ابن‌شعبه حرانی، حسن بن علی، ۱٤۰٤ق، ***تحف العقول***، قم، جامعه مدرسین.

۷. احمدی میانجی، علی، ۱٤۲٦ق، ***مکاتیب الأئمة*** علیهم‌السلام، قم، دار الحدیث.

۸. انصاریان، حسین، ۱۳۸۰، ***نظام خانواده در اسلام***، قم، ام ابیها.

۹. برک، لورا، ۱۳۸٦، ***روان‌شناسی رشد (از لقاح تا کودکی)***، ترجمه یحیی سید محمدی، تهران، ارسباران.
۱۰. برنارد، اسپادک، ۱۳٦۹، ***آموزش در دوران کودکی***، ترجمه محمدحسین نظری‌نژاد، مشهد، آستان قدس رضوی.
۱۱. بی‌ریا، ناصر و دیگران، ۱۳۷۵، ***روان‌شناسی رشد با نگرش به منابع اسلامی***، تهران، سمت.
۱۲. پاینده، ابو القاسم، ۱۳۸۲، ***نهج الفصاحة*** (مجموعه کلمات قصار حضرت رسول اکرمﷺ)، تهران، دنیای دانش.
۱۳. پناهی، علی‌احمد، ۱۳۹۷، ***اشتغال زنان (با تأکید بر آسیب‌ها و اولویت‌ها)***، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۱٤. پناهی، علی‌احمد، ۱۳۹۹، ***سبک فرزندپروری با رویکرد اسلامی***، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۱۵. جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۸۹، ***زن در آیینه جلال و جمال***، قم، اسراء.
۱۶. حرعاملی، محمدبن‌حسن، ۱٤۰۹ق، ***وسایل الشیعه***، قم، آل‌البیت.
۱۷. دادستان، پریرخ، ۱۳۸٦، ***روان‌شناسی مرضی تحولی از کودکی تا بزرگسالی***، تهران، سمت.
۱۸. دادستان، پریرخ، قنبری، سعید، حیدری، محمود، ۱۳۹۲، «اثربخشی آموزش رفتاری والدین بر کاهش مشکلات برونی‌سازی شده کودکان ۷ تا ۹ سال»، ***مجله علمی ـ پژوهشی روان‌شناسی***، شماره ٤، ص ٤۱۸ ـ ٤۰۱.
۱۹. رهنمایی، سید احمد، ۱۳۸۷، ***درآمدی بر فلسفه تعلیم و تربیت***، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
۲۰. ساروخانی، باقر، ۱۳۷۲، ***طلاق، پژوهشی در شناخت واقعیت و عوامل آن***، تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ.
۲۱. سانتراک، جان دبلیو، ۱۳۸۸، ***زمینه روان‌شناسی***، ترجمه مهرداد فیروزبخت، تهران، رسا.
۲۲. سانتراک، جان دبلیو، ۱۳۹۲، ***روان‌شناسی رشد در گستره زندگی***، ترجمه دکتر پرویز شریفی درآمدی و محمدرضا شاهی، تهران، دانژه.
۲۳. طباطبایی، سید محمدحسین، ۱٤۱۷ق، ***المیزان فی تفسیر القرآن***، قم، انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۲٤. طبرسی، حسن بن فضل، ۱٤۱۲ق، ***مکارم الأخلاق***، قم، شریف الرضی.
۲۵. عیاشی، محمد بن مسعود، ۱۳۸۰، ***تفسیر العیّاشی***، تهران، المطبعة العلمیة.
۲۶. فرجاد، محمدحسین، ۱۳۷۲، ***آسیب‌شناسی اجتماعی***، خانواده و طلاق، تهران، منصوری.
۲۷. فیض‌کاشانی، محمد محسن بن شاه مرتضی، ۱٤۰٦ق، ***الوافی***، اصفهان، کتابخانه امام أمیرالمؤمنین علیؑ.
۲۸. قرائتی، محسن، ۱۳۸۳، ***تفسیر نور***، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.

۲۹. کفعمی، ابراهیم بن علی عاملی، ۱٤۰۵ق، ***المصباح للکفعمی***، قم، دار الرضی.

۳۰. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، ۱٤۰۷ق، ***الکافی***، تهران، دار الکتب الإسلامیة.

۳۱. کلینی، محمد بن یعقوب، ۱٤۲۹ق، ***کافی***، قم، دارالحدیث.

۳۲. کرین، ویلیام، ۱۳۸٤، ***نظریه‌های رشد مفاهیم و کاربردها***، ترجمه غلامرضا خوی‌نژاد، تهران، رشد.

۳۳. گروهی از محققان، ۱۳۸٦، ***تقویت نظام خانواده و آسیب‌شناسی آن***، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

۳٤. لیثی واسطی، علی بن محمد، ۱۳۷٦، ***عیون الحکم و المواعظ***، قم، دار الحدیث.

۳۵. متقی، علی بن حسام‌الدین، ۱٤۰۹ق، ***کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال***، بیروت، مؤسسه الرساله.

۳٦. مجلسی، محمدباقر، ۱٤۰۳ق، ***بحار الانوار***، بیروت، دار احیاء التراث العربی.

۳۷. مراغی، احمد ابن مصطفی، بی‌تا، ***تفسیر المراغی***، بیروت، دار احیاء التراث العربی.

۳۸. نوری، حسین بن محمد تقی، ۱٤۰۸ق، ***مستدرک الوسائل***، قم، آل البیت.

۳۹. هندی، حسام‌الدین، ۱٤۰۹ق، ***کنز العمال فی سنن الاقوال والافعال***، بیروت، مؤسسة الرسالة.

40. Andrise, C., 2002, "Inteaction of parenting styles and attention deficit hyperactivity", ***Disorder child family BehariorTrapy***, Vol: 21, p. 37-52.
41. Argyle, M., 2001, ***The Psychology of Happiness***, Routledge Taylor and Francis Group, p. 82.
42. Aslan, S., 2011, "The analysis of relationship between school bullying, perceived parenting styles and self-esteem in adolescents", ***Procedia-Social and Behavioral Sciences***, No. 30, p. 1798-1800.
43. Lee, P. C., Niew, W. I., Yang, H. J. , Chin-hung Chen, V. & Lin, K. C., 2012, "A meta-analysis of behavioral parent training for children with attention deficit hyperactivity disorder", ***Research in Developmental Disabilities***, No. 33, p. 2040-2049.
44. Luthans, F., Youssef, C. M. & Avolio, B. J., 2007, ***Psychological capital: Developing the human competitive edge***, Oxford, UK: Oxford University Press.
45. Raudino, A., Fergusson, D. M. & Horwood, L. J., 2013, "The quality of parent / child relationships in adolescence is associated with poor adult psychosocial adjustment", ***Journal of Adolescence***, 36 (2), p. 331-340.
46. Renner, L. M., 2012, "Single types of family violence victimization and externalizing behaviors among children and adolescents", ***Journal of Family***, No.27, p. 177-186.
47. Santrock, John W, 2011, ***Life-span development***, Published by McGraw-Hill, an imprint of The McGraw-Hill Companies, Inc. , 1221 Avenue of the Americas, NewYork.
48. Steven E. 2004, ***Rhoads Taking Sex Differences Seriously***, Encounter Books San Francisco, Copyright by Steven E. Rhoads.